

belirtmektedir (Safedî, III, 98). 2. *el-Mezemme fi'sti'mâli ehli'z-zimme*. Müellif, 759 (1358) yılında kaleme aldığı risâlesinde devlet yönetiminde zimmîlere görev verilmemesini istemiş, bu görüşüne bir kısım âyet ve hadisler yanında çeşitli dönemlerde bazı halifelerin uygulamalarını delil göstermiştir (konuyla ilgili görüşler için bk. *DîA*, XIII, 421-422). Bu arada zimmîlerle ilgili diğer bazı hüküm ve uygulamalara da temas eden İbnü'n-Nakkâs, Şâfiî müctehidi ve Kâdilkudât Takıyyüddin İbn Dakikül'îd'in gayri müslimlere ait eski kiliselerin yıktırılmayacağına dair fetvasını tenkit etmiştir (*JA*, XVIII [1851], s. 489-490). Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'de bir nüshası bulunan *el-Mezemme* (Tarih, nr. 3952) M. Belin tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (bk. bibl.).

İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*, *Teshîlü'l-fevâ'id*, *el-'Umde* ve *el-Kâfiye* gibi eserlerini şerheden İbnü'n-Nakkâs'ın ayrıca Râfiî'ye ait *eş-Şerhu'l-kebîr*'in (*Fetahu'l-fazîz*) hadislerini *Ümniyyetü'l-elma'î fi ehâdişir-Râfiî* adıyla tahrîc ettiği, fıkha dair *Kitâbü'n-Nezâ'ir ve'l-furûk* adlı bir eser yazdığı kaydedilir. Kaynaklarda adı geçen *es-Sâbıkü'l-lâhik* adlı tefsiri de yukarıda işaret edilen eseri olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *A'yânü'l-âşr* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1410/1990, III, 97-99; İbn Râfi', *Vefeyât* (nşr. Sâlih Mehdî Abbas - Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1402/1982, II, 248-249; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 292; İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl'ale'l-İber* (nşr. Sâlih Mehdî Abbas), Beyrut 1409/1989, I, 90-91; Makrizî, *el-Hıfât*, II, 76, 279; a.mlf., *es-Sülûk*, VII, 79; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, III, 131-132; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, IV, 71-74, 243-254; İbn Tağrîberdî, *en-Nücüm'ale'z-zâhire*, XI, 13-14; a.mlf., *ed-Delîlü's-Şâfi'ale'l-Menhell's-şâfi* (nşr. Fehîm M. Şeltût), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Hâncî), II, 661; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zuhûr*, I/1, s. 589; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessîrin*, II, 200-202; *Keşfü'z-zunûn*, I, 153, 407, 440; II, 973, 1170, 1258, 1369; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 198; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 211-212; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 95-96; A. Fattal, *Le statut légal des non-musulmans en pays d'Islam*, Beyrouth 1958, s. 83, 110, 238, 280; Kâsim Abduh Kâsim, *Ehlü'z-zimme fi Mısri'l-üşûri'l-vüştâ*, Kahire 1979, s. 18, 85, 217; Bat Ye'or, *The dhimmi*, London 1985, s. 185, 193-194, 207; "Fetoua relatif à la condition des zimmis et particulièrement des chrétiens en pays musulmans, depuis l'établissement de l'islamisme jusq'au milieu du VIIIe siècle de l'hégire" (trc. M. Belin), *JA*, 4e série, XVIII (1851), s. 417-516; XIX (1852), s. 97-140; "İbn Nakkaş", *DMBİ*, V, 56-57; Ahmet Özel, "Gayri Müslim", *DîA*, XIII, 421-422.

AHMET ÖZEL

İBNÜ'n-NÂZİM

(ابن الناظم)

Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed
b. Muhammed b. Abdillâh
b. Mâlik ed-Dimaşki eş-Şâfiî
(ö. 686/1287)

Nahiv ve belâgat âlimi.

640 (1242) yılı civarında Dimaşk'ta doğdu. Dil âlimi Cemâleddin İbn Mâlik et-Tâî'nin oğludur. Babasının *el-Hulâşa (el-Elfiyye)* adıyla tanınan eserini şerh edenler arasında yer aldığından onun bu şerhini diğerlerinden ayırmak için kaynaklarda "Şerhu'bnî'n-nâzım", "Şerhu'bnî'l-muşannif" ifadeleri kullanılmış, bu sebeple de İbnü'n-Nâzım adıyla şöhret bulmuştur. Aslen Endülü's'ün Ceyyân (Jean) şehrinde olan babası, Endülü's'te baş gösteren karışıklıklar sırasında Doğu'ya hicret eden diğer bazı âlimler gibi Dimaşk'a gidip yerleşmişti. İbnü'n-Nâzım burada babasından dil, edebiyat ve özellikle nahiv, lugat, mantık dersleri okudu. Fıkıh ve fıkıh usulü ile diğer ilimleri çeşitli hocalardan tahsil etti. Bilhassa nahiv, belâgat ilimleri, aruz ve mantık alanlarında temayüz eden İbnü'n-Nâzım, babasıyla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden Ba'lebek'e giderek bir süre orada ders verdi. Babasının 672'de (1273-74) vefatından sonra Dimaşk'a davet edildi. Hayatının sonuna kadar ders okutup eser yazmakla uğraştı. Başkadı Bedreddin İbn Cemâa ile fıkıh ve kadı Kemâleddin İbnü'z-Zemelkânî onun burada yetiştirdiği öğrencilerindendir. Dimaşk'ta vefat eden İbnü'n-Nâzım Bâbüssagîr Mezarlığı'na defnedildi. İbnü'n-Nâzım, derin Arapça bilgisini babasının eserlerine şerh yazmaya hasrettiği için eleştirilmiştir. Manzum metinlere şerh yazdığı halde şairlik yönü yoktur.

Eserleri. 1. *ed-Dürretü'l-mudîyye fi şerhi'l-Elfiyye*. Babasının Arap gramerine dair manzum eserinin şerhidir. Daha sonra yazılan şerhlerin vazgeçilmez kaynağı olan eserde şârihin geniş kültürü, ilmi güvenilirliği, alıntılardaki dikkati, keskin zekâsı, cedel yeteneği ve zaman zaman babasına yönelttiği sert eleştirileri dikkat çeker. Muhammed b. Ebû Bekir b. Cemâa, Abdülkâdir b. Ebû'l-Kâsim el-Abbâdî el-Mekkî, Zekeriyâ el-Ensârî (*ed-Dürretü's-sâniye*) ve Şehâbeddin Ahmed b. Kâsım el-Abbâdî esere birer hâşiye yazmışlardır. Âgâ Seyyid Muhammed b. Ali el-Müsevî de şerhte geçen örnekleri (şevâhid) açıklayan bir eser kaleme almıştır (eserle-

rin yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 360; *Suppl.*, I, 522). *ed-Dürretü'l-mudîyye*'yi Hayret Mehmed Efendi *Elfiye Terçümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 6532). İlk defa Bulak'ta basılan (1303) şerhin daha sonra Beyrut (1312/1894) ve Kahire (1342/1924) baskıları yapılmış ve Abdülhamîd es-Seyyid Muhammed Abdülhamîd tarafından ilmî neşri gerçekleştirilmiştir (Beyrut, ts.). 2. *el-Mişbâh fi'htişâri'l-Miftâh*. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâgata dair olan üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Müellif, eseri hazırlarken Sekkâkî'nin dayandığı Abdülkâhir el-Cürcânî ve Zemahşerî gibi eski kaynaklara başvurmamıştır. Bununla birlikte belâgatı Sekkâkî'nin bu ilme soktuğu mantık, felsefe ve kelâma dayalı muğlak taksim ve karışıklıklardan arındırılmış, fesahat ve belâgat bölümünü onun aksine başa almıştır. Sekkâkî'ye uyarak bed'î ilmini bir yandan meânî ve beyâna tâbi bir disiplin sayarken ona ilk defa "ilmü'l-bed'î" adını vermek suretiyle belâgat ilimlerinin meânî, beyân ve bed'î olmak üzere üç disiplini kapsadığına dair geleneğin öncüsü olmuştur. Ayrıca meânî ilminde itnâba tetmîm ve tezyîl türlerini de ekleyerek kendisinden sonraki belâgat âlimlerine itnâbın türlerini çoğaltması yolunda öncülük etmiştir. İhtisarı aslından ayrılan en önemli özelliklerden biri de bed'î türlerini arttırmış olmasıdır. *Miftâhu'l-'ulûm*'daki yirmi altı bed'î çeşidine karşılık *el-Mişbâh*'ta elli dört tür yer alır. Burada, Şerefeddin Ahmed et-Tifâşî ve İbn Ebû'l-İsba' el-Mısri gibi çağdaş âlimlerin eserlerinde 100'ü aşan bed'î türünden söz etmelerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada İbnü'n-Nâzım'ın zaman zaman Sekkâkî'nin ifadesindeki maksadı tam anlayamayarak yanılığa düştüğü görülmektedir. Eser Hüsnî Abdülcefil tarafından *el-Mişbâh fi'l-me'ânî ve'l-be'yân ve'l-bed'î* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1988, 1989; ayrıca bk. Şevkî Dayf, s. 315-316; Abdülazîz Atîk, s. 298-299). 3. *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl (el-Miftâh fi ebniyeti'l-ef'âl)*. Cemâleddin İbn Mâlik'in manzumesinin şerhi olan eseri Muhammed Hasan Muhammed Yûsuf (Kahire 1983) ve Muhammed Edîb Abdülvâhid neşretmiştir (Beyrut 1991). 4. *Şerhu Mülhâti'l-irâb*. Harîrî'nin Arap gramerine dair eserinin şerhi olup Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Hafsî el-Murâdî el-Makdisî ve Celâleddin es-Süyûtî tarafından üzerine hâşiye yazılmıştır (şerh ve hâşiyelerinin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 328; *Suppl.*, I, 488).

5. *Tekmiletü Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id ve tekmi'lî-Mağâsîd*. Müellifin babasının Arap gramerine dair *Teshîl* adlı eserine bizzat yazdığı şerhin ikmalidir. Eserin 836'da (1232) yazılmış bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Cârullah Efendi, nr. 1889). 6. *Şerhu'l-Kâfiye*. İbnü'l-Hâcib'in eserinin şerhidir (yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 367; *Suppl.*, I, 532). 7. *Ravzû'l-ezhân fi'l-me'ânî ve'l-beyân* (Brockelmann, *GAL*, I, 363). 8. *Gâyetü't-tullâb fi mâ'rifeti'l-îrâb* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 527). Kaynaklarda müellifin ayrıca *Muqaddime fi'l-manâhik*, *Muqaddime fi'l-'arûz* ve *Şerhu ğarîbi Taşrîfi İbni'l-Hâcib* adlı eserleri bulunduğu kaydedilmektedir. Muhammed Ali Hamza Saîd, *İbnü'n-Nâzım en-Nahvî* adlı bir eser kaleme almıştır (Bağdat 1977).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* (nşr. Abdülhamîd Seyyid M. Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-cil), neşredenin girişi, s. 13-14; İbn Mâlik et-Tâi, *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfiz ve 'uddeti'l-lâfiz* (nşr. Adnân Abdurrahman ed-Dûrî), Bağdat 1398/1977, s. 18, 38; Safedî, *el-Vâfi*, I, 204-205 vd.; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 98; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 7; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 283, 331; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, VII, 373; Süyûtî, *Buğyetü'l-uv'ât*, I, 225; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 193, 194; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 233; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 398 vd.; Serkîs, *Mu'cem*, I, 234; Brockelmann, *GAL*, I, 328, 360, 362, 363, 367; *Suppl.*, I, 488, 522, 527, 532; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 135; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 260; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, XI, 239; Şevki Dayf, *el-Belâğa tetavür ve târih*, Kahire 1965, s. 315-316; Abdülaziz Atik, *Fi Târîhi'l-belâğati'l-Arabiyye*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), s. 298-299; Muhammed Ali Hamza Saîd, *İbnü'n-Nâzım en-Nahvî*, Bağdat 1977; H. Fleisch, "İbn Mâlik", *EI²* (Fr.), III, 885-886.

M. REŞİT ÖZBALIKÇI

İBNÜ'n-NECCÂR el-BAĞDÂDÎ

(ابن النجّار البغدادي)

Ebû Abdillâh Muhibbüddin
Muhammed b. Mahmûd
b. el-Hasen b. Hibetillâh el-Bağdâdî
(ö. 643/1245)

Hadis hâfızı ve tarihçi.

23 Zilkade 578'de (20 Mart 1183) Bağdat'ta doğdu. İbn Kesîr'in bu tarihi 573 (1177) olarak göstermesi doğru değildir. Babası marangoz olduğu için İbnü'n-Neccâr diye tanındı. Mübârek el-Vâsıtî, Ali b. Mübârek b. Bâbeveyh, Musaddak b. Şebîb el-Vâsıtî gibi hocalardan Arap dili, amcası Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan'dan hadis öğrendi. İlimle meşgul olduğu belirtilen

annesi Safiyye bint Kesîr'den istifade etti. 587'de (1191) ailesiyle birlikte hacca giderek Hicaz'ın bazı hocalarından hadis dinledi. Hac dönüşü hadis alanında yoğunlaşarak Bağdat'ın tanınmış hocalarından faydalanmaya çalıştı. 607'de (1210) tahsil amacıyla Hicaz'a gitti; bir yıl kaldıktan sonra Dimaşk, Halep ve Musul'a uğrayıp Bağdat'a döndü. Bu seyahatlerine devam eden İbnü'n-Neccâr yaklaşık yirmi sekiz yıl Şam, Mısır, Hicaz, Yemen, İsfahan, Horasan, Merv, Herat, Nişâbur, Azerbaycan gibi yerleri dolaşarak aralarında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere İbn Sasrâ, İbnü'l-Mufaddal, İbn Sükeyne, Ebü'l-Yümn el-Kindî gibi âlimlerin ve bazı hanımların da bulunduğu pek çok hocadan istifade etti. Mısır'da el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in ihsanına nâil oldu, ancak oraya yerleşmesi teklifini kabul etmeyerek (İbnü'ş-Şa"âr, V, 436) Bağdat'a döndü (624/1227). 631'de (1234) Müstansiriyye Medresesi kurulunca burada görev aldı; üç yıl sonra hadis bölümünün, ardından da medresenin şeyhliğine tayin edildi ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. Yetiştirdiği pek çok talebe arasında Yâkût el-Hamevî, bütün kitaplarını ve rivayetlerini nakletmesi hususunda icâzet verdiği İbnü'ş-Şa"âr ve İbnü's-Sâbûnî gibi şahsiyetler sayılabilir. Kitaplarını Nizâmiyye Medresesi'ne vasiyet eden İbnü'n-Neccâr 5 Şâban 643'te (26 Aralık 1245) Bağdat'ta vefat etti ve Şühedâ Kabristanı'na defnedildi. Hadis ilimlerinde, özellikle de isnad konusunda otorite olduğu söylenen ve kırk yıl süreyle hadis rivayetiyle meşgul olduğu belirtilen İbnü'n-Neccâr'ı Yâkût el-Hamevî sika ve hüccet olarak niteleyip tarih ve edebiyatla ilgili konuları iyi bildiğini söylemiş, Zehebî de onun sağlam bir hadis hâfızı olduğunu belirtmiştir.

Eserleri. 1. *Zeylû Târîhi Bağdâd*. Hatîb el-Bağdâdî'nin eseri üzerine yazılmış bir zeyil olup elde bulunan X. cildinin kapsamında *Zeylû't-Târîhi li-Medineti's-selâm ve aḥbâru fuzalâihi'l-a'lâm ve men veredehâ min 'ulemâ'i'l-enâm* ismi yazılıdır. İbnü'ş-Şa"âr da eserin adını buradaki *Zeylû't-Târîhi* yerine *et-Târîhu'l-mücedded* ifadesini kullanarak kaydetmektedir (*Ḳalâ'idü'l-cümân*, V, 437). Daha önce Sem'ânî'nin kaleme aldığı *Târîhu Bağdâd*'in zeyliyle İbnü'd-Dübeysî'nin bu zeyil üzerine yazdığı zeyilden istifade edilerek meydana getirilen çalışmanın hacmiyle ilgili olarak Sübkî, Safedî ve Kütübî gibi müellifler otuz cilt derken Zehebî 300 cüz olduğunu söylemektedir

(*Tezkiretül'l-huffâz*, IV, 1428). İbnü'n-Neccâr eserinin baş tarafında, daha çocukken Sem'ânî'nin *el-Ensâb*'ına bir zeyil yazmayı düşündüğünü ve bunu gerçekleştirmek için çok sayıda hocadan ve eserden faydalandığını belirtmiş, Zehebî bu bilgiyi aktarırken onu bu sahanın otoritelerinden biri olarak değerlendirmiştir (*A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 132). Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr de müellifin bu eserinin telifine on beş yaşında iken başladığını ifade etmiştir. 640 (1242) yılı dolayında vefat eden kişilere yer verdiğine bakılırsa İbnü'n-Neccâr'ın ölümüne kadar eserine yeni bilgi ve biyografiler ilâve ettiği anlaşılır. Faydalandığı kaynaklar arasında İbn Mâkûlâ, İsmâil b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım el-Cür-cânî, Ebü Abdurrahman es-Sülemî ve Ebü Tâhir es-Silefî gibi âlimlerin eserleri yer almaktadır. Kitabın XVI. cildini gördüğünü söyleyen Kâtib Çelebi, biyografilerin tabakat esasına göre sıralandığını belirtiyorsa da (*Keşfü'z-zunûn*, I, 288) bu doğru olmayıp Hatîb el-Bağdâdî'nin metodu ve tertibi burada da korunmuştur. Yâkût el-Hamevî, İbn Nukta, İbn Hallikân, Zehebî, Safedî, Kütübî, Yâfiî, Sübkî ve İbn Receb el-Hanbelî gibi müelliflerin önemli kaynaklarından olan İbnü'n-Neccâr'ın eserinden sadece, asıl nüshanın XX. cildine tekabül ettiği anlaşıl nüşhasını (Mâcid ez-Zehbî, XXVII/2 [1982], s. 753) X. (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Tarih, nr. 42) ve XI. ciltleri (Bibliothèque Nationale, nr. 2131) günümüze ulaştırır. Abdülmugis b. Züheyr ile başlayıp Ali b. Hüseyin b. Hasan el-Mukrîî ile sona eren ve toplam 803 biyografiyi içeren eser Paris nüshasına dayanılarak Seyyid Şerefeddin Ahmed (I-V, Haydarâbâd 1398-1406/1978-1986), Zâhiriyye ve Paris nüshalarına dayanılarak Kayser Ebü Ferah (Haydarâbâd 1978) tarafından neşredilmiş (diğer nüshalar için bk. *Zeylû Târîhi Bağdâd*, neşredenin girişi, I, s. kb), daha sonra bu baskı *Târîhu Bağdâd*'inin zeyilleri arasında da (XV-XVII. ciltler) tekrarlanmıştır (Beyrut 1985). Üzerinde pek çok çalışmanın yapıldığı anlaşılın eserden Ahmed b. Aybek ed-Dimyâti'nin seçerek meydana getirdiği *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi Bağdâd*'i önce Kayser Ebü Ferah yayımlamış (Haydarâbâd 1978; bu baskı *Târîhu Bağdâd*'in zeyilleri arasında da [XVI. cilt] tekrarlanmıştır), ardından M. Mevlûd Halef eseri tahkik ederek neşretmiştir (Beyrut 1986). İbnü'n-Neccâr'ın zeyli üzerine de zeyil çalışmaları yapılmıştır. İbnü's-Sâi Ali b. Enceb ile Muhammed b. Râfi' es-Sellâmî'nin zeyilleri zamanımıza intikal etmemiş, Ta-